

ks. Piotr Sadowski, Opole

PRAWO RZYMSKIE W NAUCZANIU JANA PAWŁA II

Wstęp

25. rocznica pontyfikatu Jana Pawła II skłania nas do refleksji nad znaczeniem prawa rzymskiego w nauczaniu Papieża. Nie sposób, w ramach krótkiego artykułu, przeanalizować całość tegoż nauczania. W swoich rozważaniach biorę więc pod uwagę przede wszystkim pisma papieskie o najwyższej randze – zwłaszcza encykliki i konstytucje apostolskie, jak i te, które z racji kontekstualnych mogłyby wskazywać na poruszaną przeze mnie kwestię, a mianowicie allokucje skierowane do członków Roty Rzymskiej, czy też do różnych grup prawników.

Od chwili powstania uniwersytetów ponad czterdziestu papieży w swoim *curriculum vitae* mogłoby zamieścić, że było studentami, czy też wykładowcami prawa, czy to kościelnego, czy cywilnego. Różny był wkład poszczególnych papieży dla rozwoju nauk prawnych, a zwłaszcza dla prawa rzymskiego. Jakże odmienne są przykładowo postawy Honoriusza III i Innocentego IV. Pierwszy z nich zakazał nauczania prawa rzymskiego w Paryżu i przyczynił się do regresji tegoż prawa na długie lata w stolicy Francji¹. Drugi natomiast był wybitnym znawcą prawa rzymskiego i kanonicznego, studentem, a później profesorem w Bolonii i Parmie, często sięgającym do źródeł prawa rzymskiego².

Jan Paweł II chociaż nie specjalizował się w naukach prawnych, to jednak dał się poznać jako ich pasjonat³. Całym swoim długim pontyfikatem dowodził wielkiego umiłowania prawa. Niestrudzenie przypominał o niepodważalnej godności ludzkiej i prawach człowieka, których źródło dostrzegał w transcendentnym wymiarze człowieka. Nie zaniechał on dzieła, które rozpoczęli jego wielcy poprzednicy. Jako

¹ Por. S. KUTTNER, *Papst Honorius III und das Studium des Zivilrechts*, Tübingen 1952, M. FOURNIER, *L'Église et le droit romain au XIIIe siècle à propos de l'interprétation de la bulle Super speculam d'Honorius III, qui interdi l'enseignement du droit romain à Paris*, „Nouvelle Revue Historique de droit français et étranger” 14 (1890) 80-119, W. ULLMANN, *Honorius III and the prohibition of legal studies*, „The Juridical Review” 60 (1948) 177-186, S. WIELGOS, *Miejsce prawa w szeroko rozumianej kulturze średniowiecza*, „Przeegląd Uniwersytecki” 11 (1991) 19.

² G. LE BRAS, *Innocent IV romaniste. Examen de l'Apparatus*, „Studia Gratiana” 11 (1967) 305-326.

³ Zainteresowania prawem widać u Papieża jeszcze przed 1978 r., por.: K. WOJTYŁA, *Etyka niezależna w świetle idei sprawiedliwości. Elementarz etyczny*, „Tygodnik Powszechny” 12 (1958) 7; TENŻE, *Le traité de „Penitentia” de Gratien dans l'abrégé de Gdańsk Mar. F. 275*, „Studia Gratiana” 7 (1959) 357-390; TENŻE, *Słowo wstępne*, w: Św. TOMASZ Z AKWINU, *Suma Teologiczna, XVIII, Sprawiedliwość*. Londyn 1970, 7-9. Papież interesował się także i kulturą antyczną TENŻE, *Wkład nauki polskiej do badań nad antykiem chrześcijańskim*, „Studia Theologica Varsoviensia” 9 (1971) 21-50.

legislator promulgował *Kodeks Prawa Kanonicznego* (25. 01. 1983 r.) i *Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich* (18. 10. 1990 r.). Ustanowił, czy też zreformował szereg norm prawno-kościelnych⁴. W swoim nauczaniu dostrzegał nieodzowność prawa i praworządności, czy to w strukturach społecznych, czy kościelnych. Uważając, że prawo kanoniczne musi korzystać z dorobku innych dziedzin moralnych, historycznych i religijnych, za Pawłem VI, określał je terminem „salus animarum”⁵.

Gdy 17. 05. 2003 r. Wydział Prawa Uniwersytetu la Sapienza w Rzymie nadawał Janowi Pawłowi II tytułu doktora *honoris causa*⁶ w uznaniu za „zaangażowanie na rzecz poszanowania praw jednostek i całych narodów oraz prawa międzynarodowego, również w kwestiach dotyczących zadłużenia zagranicznego, samostanowienia narodów i pokoju”⁷, stało się to dla niego okazją do wyrażenia podziwu dla prawa rzymskiego. Papież wówczas powiedział: „Chociaż poświęciłem swoje młodsze lata studiom filozofii i teologii, to jednak zawsze żywiłem wielki podziw dla nauki prawa, w jej najważniejszych przejawach, dla prawa rzymskiego Ulpiana, Gaiusa i Paulusa, *Corpus iuris civilis* Justyniana, Dekretu Gracjana, *Magna Glossa Accursiusa*, *De iure belli et pacis* Grocjusza, nie wspominając już o niektórych szczytowych osiągnięciach nauk prawnych charakterystycznych dla Europy, czy Włoch”⁸.

Ta wypowiedź stała się dla mnie zachętą do głębszej analizy znaczenia, jakie Jan Paweł II poświęcił prawu rzymskiemu w swoim nauczaniu. W oparciu o źródła, zawarte głównie w *Acta Apostolicae Sedis*, niniejszy artykuł stanowi próbę odpowiedzi na pytania: czy prawo rzymskie jest obecne w nauczaniu Jana Pawła II, jakie dokumenty, ewentualnie jacy starożytni prawnicy byli przywoływani przez Jana Pawła II, jaką rolę odgrywa ewentualnie prawo rzymskie w nauczaniu papieża Polaka? Artykuł składa się z trzech zasadniczych części przedstawiających nauczanie Papieża w pismach o najwyższej randze, w okolicznościowych allokucjach do członków Roty Rzymskiej, czy też do innych grup prawników.

⁴ Szerzej na ten temat zobacz: L. ADAMOWICZ, *Znaczenie pontyfikatu Jana Pawła II dla nauk prawnych i Wydziału Prawa Kanonicznego i Świeckiego KUL*, „Przegląd Uniwersytecki” 11 (1991) 12; por. także Z. GROCHOLEWSKI, *La filosofia del diritto di Giovanni Paolo II*, Roma 2002.

⁵ AAS 82 (1990) 876.

⁶ Spotkanie miało miejsce w Auli Pawła VI. Papież przyznał, że w swojej misji pasterskiej dużą uwagę poświęcił prawom człowieka, z racji ich łączności z godnością osoby i pokojem.

⁷ Jan Paweł II doktorem *honoris causa* Uniwersytetu „La Sapienza”, „Wiadomości Kai” 20 (2003) 22, por. także *Kronika*, „L'Osservatore Romano”, wydanie polskie 7-8 (2003) 64.

⁸ Conferimento al Santo Padre Giovanni Paolo II della laurea „honoris causa” in giurisprudenza da parte dell'Università „la Sapienza” di Roma, „lectio magistralis” del Santo Padre, Sabato, 17 maggio 2003: „Pur essendomi dedicato nei miei anni giovanili allo studio della filosofia e della teologia, ho sempre nutrito grande ammirazione per la scienza giuridica nelle sue più alte manifestazioni: il diritto romano di Ulpiano, di Gaio e di Paolo, il *Corpus iuris civilis* di Giustiniano, il *Decretum Gratiani*, la *Magna Glossa* di Accursio, il *De iure belli et pacis* di Grozio, per non ricordare che alcuni vertici della scienza giuridica, che hanno illustrato l'Europa e particolarmente l'Italia”, http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/speeches/2003/may/documents/hf_jp-ii_spe_20030517_univ-sapienza_it.html.

1. Prawo rzymskie w najważniejszych pismach Jana Pawła II

W encyklikach, czy też w innych pismach najwyższej rangi Jana Pawła II próżno szukać wielu bezpośrednich odniesień do prawa rzymskiego. Papież chętniej odnosił się do źródeł biblijnych, patrystycznych, kanonistycznych, do kultury starożytnej ogólnie pojętej, czy też kultury antycznego Rzymu⁹, niżli wprost do antycznych kodyfikacji, czy myśli starożytnych prawników. Cytował natomiast filozofów, pisarzy, poetów w tym łacińskiego poetę Juwenalisa¹⁰, starożytnych historyków Józefa Flawiusza, Tacyta, Swetoniusza¹¹.

Odniesienie bezpośrednio do starożytnej myśli prawno-filozoficznej znajdujemy w *Katechizmie Kościoła Katolickiego*, przy omówieniu naturalnego prawa moralnego. Czytamy tam słowa Cycerona: „Istnieje oczywiście prawdziwe prawo, to znaczy prawo prawego rozumu, zgodne z naturą, które znajduje się we wszystkich ludziach. Jest niezmienne i wieczne; nakazując, wzywa nas do wypełnienia powinności, a zakazując, powstrzymuje od występków... Prawo to nie może być ani zmienione przez inne,

⁹ W encyklice *Slavorum Apostoli*, ogłoszonej w tysiącletnią rocznicę dzieła ewangelizacji świętych Cyryla i Metodego, Papież napisał: „Bracia Słowacy byli dziedzicami nie tylko wiary, ale i kultury starożytnej Grecji, kontynuowanej przez Bizancjum. Wiadomo zaś, jakie znaczenie posiada to dziedzictwo dla całej kultury europejskiej, a bezpośrednio czy pośrednio dla kultury ogólnoludzkiej”, JAN PAWEŁ II, *Slavorum Apostoli*, nr 21, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, I, Kraków 1996, 176. W encyklice *Laborem exercens* Papież napisał: „Okres starożytny wprowadzał typowe dla siebie rozwarstwienia pomiędzy ludźmi ze względu na charakter wykonywanej pracy. Praca, która domagała się ze strony panującego wprzagnięcia jego sił fizycznych, praca mięśni i rąk, uważana była za niegodną ludzi wolnych, do wykonywania jej natomiast przeznaczano niewolników”, JAN PAWEŁ II, *Laborem exercens*, nr 6, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, I, Kraków 1996, 113.

¹⁰ W encyklice *Veritatis splendor* cytowany jest łaciński poeta Juwenalis: „Miej to za największą podłość, gdy ktoś przedkłada życie nad honor, a pragnąc życie zachować, traci rację, dla których warto żyć” – *Satirae*, VIII, 83-84, JAN PAWEŁ II, *Veritatis splendor*, nr 94, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, II, Kraków 1996, 614.

¹¹ W liście apostołskim *Tertio millennio adveniente* Jan Paweł II, w kontekście apologetycznej prezentacji historyczności Jezusa, przywołał starożytnych historyków. Napisał: „To «stanie się jednym z nas» Syna Bożego dokonało się w tak wielkim upokorzeniu, że nie dziwi nas fakt, iż historiografia pogańska, zajmująca się doniosłymi wydarzeniami i wybitnymi postaciami, poświęciła mu początkowo zaledwie nikiel, chociaż znaczące wzmianki. Wiadomości o Chrystusie znajdują się na przykład w *Dawnych dziejach Izraela*, napisanych w Rzymie przez historyka Józefa Flawiusza, w latach 93-94, a przede wszystkim w *Rocznikach* Tacyta, zredagowanych w latach 115-120. Historyk ów, pisząc o pożarze Rzymu w 64 roku, o którego wzniecenie Neron niesłusznie obwiniał chrześcijan, czyni wyraźną wzmiankę o Chrystusie, «który za panowania Tyberiusza był skazany na śmierć przez prokuratora Poncjusza Piłata». Także Swetoniusz w zyciorysie cesarza Klaudiusza, napisanym około 121 roku, informuje nas o wygnaniu Żydów z Rzymu, dlatego że «podburzeni przez niejakiego Chrestosa wzniecali często rozruchy». Wśród komentatorów rozpowszechniło się przekonanie, że ten tekst odnosi się do Jezusa Chrystusa, który stał się przyczyną sporu w łonie żydowskiej wspólnoty w Rzymie. Na uwagę zasługuje, jako dowód szybkiego rozpowszechnienia się chrześcijaństwa, także świadectwo Pliniusza Młodszego, rządcy Bitynii, który zawiadamia cesarza Trajana, między rokiem 111 a 113, że wielka rzesza ludzi miała zwyczaj gromadzić się razem „w ustalonym dniu przed świtem i śpiewać hymn do Chrystusa jako do Boga”, JAN PAWEŁ II, *Tertio millennio adveniente*, nr 5, w: *Listy pasterskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 1997, 12-13.

uchylone w jakiejś swej części, ani zniesione całkowicie” – (*De republica*, 3, 22, 33)¹².

Pośredniego odniesienia do prawa rzymskiego można dopatrywać się w *Redemptoris Mater*, (nr 1), gdzie przy objaśnieniu terminu „pełnia czasu” Papież napisał, że „Chrystus wypełnia teraz Boską obietnicę i przewyższa starożytne prawo”

Nawet konstytucje apostolskie: *Sacrae disciplinae leges*, czy też *Sacri Canonnes* nie traktują bezpośrednio prawa rzymskiego jako źródła prawa aktualnie obowiązującego, tak jak czyniła to jeszcze Konstytucja Benedykta XV *Providentissima Mater Ecclesia* promulgująca *Kodeks Prawa Kanonicznego* z 1917 r., nazywająca prawo Rzymian „insigne veteris sapientiae monumentum”¹³. W konstytucjach, którymi Jan Paweł II promulgował *Kodeks Prawa Kanonicznego* (1983 r.), czy też *Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich* (1990 r.) można natomiast mówić o pośrednim odnoszeniu się do prawa rzymskiego. W kanonie 6 § 2 KPK ustawodawca każe uwzględniać „kanoniczną tradycję” przy dokonywaniu interpretacji aktualnie obowiązujących kanonów¹⁴, natomiast w konstytucji apostolskiej *Sacri Canonnes* naucza: „Dla poszczególnych Kościołów było zawsze oczywiste, że moc każdego porządku dyscypliny kościelnej leży w tych normach, które wypływają z tradycji uznanych przez najwyższą władzę kościelną...”. 29. 01. 1993 r. Papież pisał: „Nie można poza tym przyjąć takiej hipotezy w interpretacji obowiązującego Kodeksu zerwania z przeszłością, tak jakby w 1983 r. dokonał się skok w rzeczywistość zupełnie nową. Ustawodawca bowiem pozytywnie uznaje i bez dwuznaczności kontynuację tradycji kanonistycznej, zwłaszcza tam, gdzie kanony odnoszą się do dawnego prawa”¹⁵.

Papież często cytował kanony *Kodeksu Prawa Kanonicznego* i *Kodeksu Kanonów Kościoła Wschodniego*. Ich szczegółowa analiza, jak i analiza całości materii kodeksowej często mogłaby wskazywać na konwergencje romanistyczno-kanonistyczne. Jednakże wykraczałoby to poza ramy tegoż artykułu i wymagało osobnego studium¹⁶.

2. Prawo rzymskie w allokucjach rotalnych Jana Pawła II

Czytając allokucje rotalne widzimy, że Jan Paweł II odniósł się w nich do Cycerona, Ulpiana, czy też do ustawodawstwa Justyniana. Najczęściej przywoływanymi koncepcjami z prawa rzymskiego były te dotyczące małżeństwa.

Już w swoim pierwszym wystąpieniu do Roty Rzymskiej – 17. 02. 1979 r., uwrażliwiająca na konieczność „głoszenia i bronięcia w każdym miejscu i w każdym czasie fundamentalnych praw człowieka”¹⁷ Jan Paweł II określił członków trybunałów kościelnych, czy Roty Rzymskiej słowami Ulpiana – „sacerdotes iustitiae”¹⁸ Rok później 04. 02. 1980 r., koncentrując się na kwestii prawdy, która „nie staje się siłą pokoju, jeśli nie za pośrednictwem sprawiedliwości”, jak i mówiąc o obowiązkach sędziego, nawołując go przy tym do

¹² *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 1994, 452.

¹³ BENEDYKT XV, *Providentissima Mater Ecclesia*, w: *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus*, Benedicti papae XV auctoritate promulgatus, Romae 1918, XXXIX.

¹⁴ „Jeśli kanony niniejszego Kodeksu zawierają stare prawo, winny być interpretowane z uwzględnieniem również kanonicznej tradycji”

¹⁵ AAS 85 (1993) 1258.

¹⁶ Por. A. GAUTHIER, *La part du droit romain dans le Code de droit canonique de 1983*, w: *Le nouveau Code de Droit Canonique. Actes du Ve Congrès international de droit canonique, organisé par l'Université Saint-Paul et tenu à l'Université d'Ottawa du 19 au 25 août 1984*, publiés sous la direction de Michel Thériault et de Jean Thorn, 131-140; J. IMBERT, *Le Code de Droit Canonique de 1983 et le Droit Romain*, „L'Année Canonique” 28 (1984) 1-12.

¹⁷ AAS 71 (1979) 423.

¹⁸ Tamże.

wierności ustawom, zacytował Cyncerona (*De legibus*, 3, 1, 2), dla którego sędzia jest niczym mówiąca ustawa „magistratum legem esse loquentem”¹⁹. Myśl Arpinaty przywołał także 26. 02. 1983 r., w kontekście rozważań nad wolnością: „Legum ministri magistratus, legum interpretes iudices, legum denique idcirco omnes servi sumus ut liberi esse possimus”²⁰, jak i w allokucji z 2001 r.: „Ex intima hominis natura haurienda est iuris disciplina”²¹.

24. 01. 1981 r. przywołał rzymskie ustawodawstwo Justyniana, które „nie dopuszczało rozwodu sine causa”, omawiając prawną ochronę rodziny w aktywności sądowniczej i odnosząc się do prorozwodowej praktyki grecko-rzymskiej zwalczanej przez św. Pawła²².

Przemówienie z 28. 01. 1991 r. ukazuje nie tylko koncepcje romanistyczne i kanonistyczne, ale także konwergencje tych systemów prawnych na płaszczyźnie instytucji małżeństwa. Papież uważa, że: „począwszy od pierwszych wieków chrześcijańskie przesłanie w spotkaniu z kulturą grecko-rzymską znalazło podatny grunt w wielu sprawach. Zwłaszcza prawo rzymskie pod wpływem chrześcijańskiego nauczania straciło wiele ze swojej surowości, powodując przenikanie ewangelicznej *humanitas* i ofiarując zarazem nowej religii optymalny instrument naukowy w wypracowywaniu ze swojego ustawodawstwa małżeńskiego. Podczas gdy wiara chrześcijańska wprowadzała do niej wartość nierozzerwalności węzła małżeńskiego, znajdowała w refleksji prawnej rzymskiej o konsensusie narzędzie dla wyrażenia fundamentalnej zasady, która w tej materii znajduje się u źródeł dyscypliny kanonicznej”²³. Podobną myśl wyraził Papież osiem lat później - 21. 01. 1999 r., mówiąc: „Już w obliczu kultury prawnej starożytnego Rzymu autorzy chrześcijańscy czuli się popchnięci przez dyktat ewangeliczny do przezwyższenia znanej zasady według której tak długo trwa węzeł małżeński, jak długo trwa *affectio maritalis*”²⁴.

Przedstawiając pojęcie małżeństwa, takie jakie proponuje nam aktualnie obowiązujący *Kodeks Prawa Kanonicznego* (kan. 1055 § 1), Jan Paweł II tym samym korzysta z terminologii wypracowanej przez Modestynusa. Widać to w przemówieniu z 21. 01. 2000 r.²⁵, czy też z 01. 02. 2001 r.²⁶.

Czasami w przemówieniach rotalnych Papież nie cytując wprost starożytnych zasad prawnych głosił je w sposób pośredni. W 1989 r. poruszając kwestię prawa do obrony, pisał: „Nie można stworzyć koncepcji słusznego sądu bez kontradiktoryjności, czyli bez konkretnej możliwości przyznanej każdej ze stron w sprawie, tak, aby była wysłu-

¹⁹ AAS 72 (1980) 177.

²⁰ AAS 75 (1983) 557

²¹ AAS 93 (2001) 362.

²² AAS 73 (1981) 230. „Działanie katechetyczno-pastoralne Kościoła wspierane i zgłębiane przez świadectwo rodzin chrześcijańskich wprowadziło zmiany włącznie aż do ustawodawstwa rzymskiego, które wraz z Justynianem nie dopuszczało już rozwodu *sine causa* i przyjmowało stopniowo instytucję małżeńską chrześcijańską. To była wielka zdobycz dla społeczeństwa, ponieważ Kościół przywracając kobiecie i małżeństwu godność poprzez rodzinę przyczynił się do ocalenia tego, co najlepsze z kultury grecko-rzymskiej”, AAS 73 (1981) 230-231.

²³ AAS 83 (1991) 949.

²⁴ AAS 91 (1999) 624.

²⁵ AAS 92 (2000) 352: „Nie ulega wątpliwości, że współczesna mentalność społeczności, w jakiej żyjemy, ma trudność, aby zaakceptować nierozzerwalność węzła małżeńskiego i koncepcję małżeństwa jako „foedus, quo vir et mulier inter se totius vitae consortium constituunt”

²⁶ AAS 93 (2001) 559, „oba Kodeksy przeze mnie promulgowane formułując definicję małżeństwa twierdzą, że „consortium totius vitae” jest z natury ukierunkowane do dobra małżonków i do zrodzenia i wychowania potomstwa”

chaną i bez możliwości poznania i oprostowania żądań, dowodów i dedukcji strony przeciwnej czy „ex officio”²⁷ Wyraźnie widać tutaj odniesienie do znanej w starożytności paremii prawnej *Audiatur et altera pars*, którą spotykamy już w Medei u Seneki²⁸.

Nie ulega wątpliwości, że bezpośrednie odnoszenie się do prawa rzymskiego w przemówieniach rotalnych jest dużo większe, niżli w pismach Papieża o zasięgu ogólnym.

3. Prawo rzymskie w okolicznościowych wystąpieniach do prawników

Poza przemówieniami skierowanymi do członków Roty Rzymskiej Jan Paweł II dość często odnosił się do prawa rzymskiego w okolicznościowych przemówieniach z racji różnych spotkań, zwłaszcza z prawnikami. Skłaniało go do tego także odwiedzenie miejsc szczególnie związanych z rozwojem nauki prawa rzymskiego.

25 lat pontyfikatu Jana Pawła II związało Papieża w sposób szczególny z Rzymem. Świadom roli, jaką odegrało to miasto i antyczna cywilizacja rzymska w rozwoju prawniczej kultury europejskiej nieraz dawał temu wyraz w różnych wystąpieniach. W przemówieniu do polskich prawników - 21. 03. 1986 r. powiedział: „Wieczne Miasto tak drogie sercom wierzących Rodaków i chyba tak bliskie – po historykach i miłośnikach sztuki – szczególnie bliskie także prawnikom, którzy stąd w dużej mierze wywodzą swój rodowód: poprzez chrześcijański Rzym ze starożytnego Rzymu”²⁹. Innym razem w *Przemówieniu do uczestników zebrania konsultacyjnego przed specjalnym zgromadzeniem Synodu Biskupów poświęconym Europie* (5. 06. 1990 r.) powiedział: „Jeśli chodzi o organizację życia i jego podstawy prawne, kultura europejska przejęła przede wszystkim dorobek starożytnego Rzymu, sięgając do *ius romanum* w zakresie prawa cywilnego i do *ius canonicum* w zakresie prawa kościelnego”³⁰.

Analiza znaczenia prawa rzymskiego w nauczaniu Jana Pawła II nie pozwala pominąć nam ważnych okolicznościowych wystąpień w ramach odwiedzin w Papieskim Uniwersytecie Laterańskim, czy też na Uniwersytecie Bolońskim.

Refleksja o Papieskim Instytucie *Utriusque Iuris*, na Uniwersytecie Laterańskim wygłoszona w przemówieniu *Ad academicas auctoritates professores et alumnos Pontificiae Universitatis Laternanensis, in eiusdem Athenaei aedibus: congruentia cum ecclesiae Magisterio requiritur* (16. 02. 1980 r.) stanowiącym w świecie naukowym „unicum”, które znacznie przyczyniło się do zgłębiania *ius commune* – systemu prawnego powstałego z połączonych elementów prawa rzymskiego, germańskiego i kanonicznego, dowodzi konwergencji prawa cywilnego i kanonicznego³¹.

Z okazji 900-lecia powstania Uniwersytetu w Bolonii w piśmie z 07. 06. 1988 r. Papież przypomniał znaczenie tegoż Uniwersytetu dla rozwoju nauk prawa rzymskiego i kanonicznego. To właśnie w Bolonii nastąpił swoisty renesans prawa rzym-

²⁷ AAS 81 (1989) 923.

²⁸ SENEKA, *Myśli*, wybrał, przełożył i opracował S. STABRYŁA, Warszawa 1999, 368-369.

²⁹ AAS 78 (1986) 1081-1082.

³⁰ JAN PAWEŁ II, *Przemówienie do uczestników zebrania konsultacyjnego przed specjalnym zgromadzeniem Synodu Biskupów poświęconym Europie*, w: S. SOWIŃSKI, R. ZENDEROWSKI, *Europa drogą Kościoła. Jan Paweł II o Europie i europejskości*, Wrocław 2003, 238.

³¹ AAS 72 (1980) 194: „Kościół zawsze będzie potrzebował zdolnych kanonistów i jurystów na wszystkich poziomach: od rządu po administrowanie sprawiedliwości, od nauczania do stosunków z władzami politycznymi; promując studium naukowe obojga praw poświadcza współzależność dogłębnie dwóch systemów kanonistycznego i cywilnego, wręcz potwierdzając, że prawo jest jedno o ile jest synonimem sprawiedliwości”

skiego w XI wieku w związku z odnalezieniem pism Justyniana i ukształtowania się szkoły glosatorów wokół osoby genialnego prawnika Irneriusa (*lucerna iuris*). Współpraca cywilistów i kanonistów sprawiała, że odgrywali oni wielką rolę w tworzeniu i systematyzowaniu ustaw kościelnych, co wyrażał napis na pieczęci z tamtej epoki „*Legum Bononia mater, Petrus ubique pater*”³².

Zwyczajem wielu legislatorów z XIII wieku: Innocentego III (*Compilatio tertia* – 1210 r.), Honoriusza III, (*Compilatio quinta* – 1226 r.), Grzegorza IX, (*Liber extra* – 1234 r.) i Bonifacego VIII (*Liber sextus* – 1298 r.), którzy posyłali swoje dzieła Uniwersytetowi Bolońskiemu, podobnie postąpił Jan Paweł II, który tej uczelni ofiarował *Codex Iuris Canonici* z 1983 r.³³.

W przemówieniu (24. 03. 1996 r.) *Ad quosdam iuris peritos coram admissos*, skierowanym do członków sympozjum o Prawie i *Evangelium vitae*, Papież nie tylko, że w kontekście refleksji nad prawem naturalnym, odniósł się do Cyncerona: „*Est quidem vera lex recta ratio, naturae congruens, diffusa in omnibus, constans, sempiterna quae vocet ad officium iubendo, vetando a fraude deterreat, quae tamen neque probos frustra iubet aut vetat, nec improbos iubendo aut vetando movet*”³⁴ (*De republica*, 3, 33), ale i zacytował klasyczny aforyzm, wyrażający centralną pozycję osoby ludzkiej w prawie „*Hominum causa omne ius constitutum est*” – czyli „Wszelkie prawo winno być stanowione ze względu na człowieka”³⁵. Paremia ta, będąca fragmentem dzieła prawnika Hermogeniana, została przekazana w 5 tytule księgi 1 *Digestów* justyniańskich³⁶.

Odnoszenie się do elementów prawa rzymskiego w okolicznościowych wystąpieniach Jana Pawła II mogłoby dowodzić dużej znajomości analizowanej materii przez Papieża.

Zakończenie

Analiza nauczania papieskiego jak i bezpośrednich, czy pośrednich odniesień w nim do prawa rzymskiego, jaką powyżej przeprowadziliśmy, prowadzi nas do konkluzji, że prawo rzymskie nie jest obce Janowi Pawłowi II. Odniesienia bezpośrednie są najbardziej widoczne w okolicznościowych allokucjach do Roty Rzymskiej, jak i do różnych grup prawników. Natomiast w wielu dokumentach można dopatrywać się odniesień pośrednich. Tych ostatnich dużo w *Kodeksie Prawa Kanonicznego* i *Kodeksie Kanonów Kościołów Wschodnich*, mniej w encyklikach, czy konstytucjach apostołskich.

Odnosząc się do prawa rzymskiego, Papież w swoim nauczaniu najchętniej przywoływał myśli Cyncerona i Ulpiana. Z racji wagi zagadnienia jakim jest małżeństwo, często odnosił się pośrednio do Modestynusa. Przywoływał na pamięć Gaiusa, Paulusa, czy Irneriusa. Odnosił się do ustawodawstwa Justyniana. Cytowani przez Papieża rzymscy prawnicy wnosili do starożytnego systemu prawnego szereg wartości etycznych takich jak: *iustitia, aequitas, humanitas, czy honestas*³⁷

Na tle wielu papieży, którzy bardzo różnie odnosili się do prawa rzymskiego, stosunek Jana Pawła II do tego prawa możemy określić jako życzliwy i sympatyzują-

³² AAS 80 (1988) 1768.

³³ *Tamże*, 1768-1769.

³⁴ AAS 88 (1996) 942.

³⁵ *Tamże*, 941.

³⁶ Szerzej zobacz *Regulae iuris. Łacińskie inskrypcje na kolumnach Sądu Najwyższego Rzeczypospolitej Polskiej*, A. KACPRZAK, J. KRZYŃÓWEK, W. WOŁODKIEWICZ, red. W. WOŁODKIEWICZ, Warszawa 2001, 105.

³⁷ Por. M. KURYŁOWICZ, *Kilka uwag o tradycji i współczesności prawa rzymskiego*, „*Forum iuridicum*” 1 (2002) 21-41.

cy. Choć w nauczaniu papieskim nie odgrywało ono roli priorytetowej, to jednak zajmowało miejsce poczytne. Papież, świadom, że Kościół, „ze swego skarbcza wydobywa rzeczy nowe i stare” (Mt 13,52), w czasie 25. lat swojego pontyfikatu miał prawo rzymskie za ważny czynnik rozwoju kultury prawnej i kultury w szerokim słowa znaczeniu. Obok filozofii greckiej i dziedzictwa chrześcijańskiego traktował je jako istotny fundament cywilizacyjnej tożsamości dzisiejszej Europy.

Jan Paweł II doskonale świadom konwergencji romanistyczno-kanonistycznych, jak i znaczenia prawa rzymskiego dla rozwoju nauk prawnych, 24. 11. 2000 r. w przemówieniu do członków Międzynarodowej Unii Prawników Katolickich powiedział: „Jest oczywiste, że nawet w samym podejściu do studium i teorii prawa mogą istnieć usprawiedliwione różnice, aczkolwiek wielka tradycja naukowa prawa rzymskiego, z którą Kościół katolicki był bardzo mocno związany w ciągu całych swoich dziejów, pozostawiła dziedzictwo, wobec którego nie może pozostać obojętny żaden prawnik, niezależnie od tego, jaką szkołę reprezentuje”. Cieszy fakt, że w ostatnim czasie w polskiej kanonistyce wzrosła liczba artykułów, które uwydatniają współzależności prawa rzymskiego i kanonicznego³⁸.

Streszczenie

Chociaż prawo rzymskie nie odgrywało priorytetowej roli w nauczaniu Jana Pawła II, to jednak nie było ono mu obce. W swoim nauczaniu Papież najchętniej przywoływał myśli Cyncerona i Ulpiana. Cytowani przez Papieża rzymscy prawnicy wnosili do starożytnego systemu prawnego szereg wartości etycznych takich jak: *iustitia*, *aequitas*, *humanitas*, czy *honestas*.

Niniejszy artykuł składa się z trzech zasadniczych części i przedstawia recepcję prawa rzymskiego w pismach Papieża o najwyższej randze, w okolicznościowych allokucjach do członków Roty Rzymskiej, a także w przemówieniach do innych grup prawników.

Jest on próbą odpowiedzi na następujące pytania: Czy prawo rzymskie jest obecne w nauczaniu Jana Pawła II, jacy starożytni prawnicy byli przywoływani przez Jana Pawła II, jaką rolę odgrywa prawo rzymskie w nauczaniu Papieża-Polaka?

Résumé

Bien que le droit romain n'avait pas un rôle prioritaire pour l'enseignement de Jean Paul II, mais il ne lui était pas inconnu. Dans son enseignement le pape citait très volontiers Ciceron et Ulpian. Le pape citait des juristes romains, qui apportaient au système juridique des valeurs éthiques telles que: *iustitia*, *aequitas*, *humanitas* et *honestas*. Le présent article se compose de trois parties fondamentales et présente le principe de droit romain selon les écrits du pape du plus haut rang, en passant par les allocutions circonstanciées pour les membres du Tribunal de la Rote Romaine et aussi dans les allocutions dans d'autres groupes de juristes. Cet article tente de répondre aux questions suivantes: Est-ce que le droit romain est présent dans l'enseignement de Jean Paul II, quels étaient les anciens juristes cités par Jean-Paul II, quel rôle avait le droit romain dans l'enseignement du pape polonais?

³⁸ A. DĘBIŃSKI, *Ecclesia vivit lege romana. Znaczenie prawa rzymskiego dla rozwoju prawa Kościoła łacińskiego*, w: *Starożytne kodyfikacje prawa*, red. Tenże, Lublin 2000, 131-145; W. BOJARSKI, „*Restitutio in integrum*” od wyroków w Kodeksie Justyniańskim i w Kodeksie Jana Pawła II, w: *Plenitudo legis dilectio*. Księga pamiątkowa dedykowana prof. dr. hab. Bronisławowi W. Zubertowi OFM z okazji 65. rocznicy urodzin, red. A. DĘBIŃSKI, E. SZCZOT, Lublin 2000, 49-58; P. SADOWSKI, *Wpływ prawa rzymskiego na rozwój prawa kanonicznego*, „Forum Duszpasterskie. Biuletyn pastoralny” 46 (2002) 35-43.